

XIII. FEJEZET.

Összefoglalás. A pusztulás kezdete.

Mohács századának közepéről maradtak fenn a korábbi, kizárólagosan okleveles források mellett az első összeírások, amelyek segítségével az egész megye társadalmi és népi összetételéről keresztmetszet nyerhető. Bár a megváltozott politikai helyzet, az ország kettészakadása már éreztette hatását, az 1552. évi adórovók által reánk örökített állapot a középkori fejlődés szerves folytatásának vehető. Az adatok értékelésénél azonban állandóan szem előtt kell tartanunk, hogy Bihar határterület lett, s lakosságának viselnie kellett az itt található három erővonal összeütközéséből eredő veszélyeket.¹

A szembenálló két király viszálykodásánál jóval nagyobb csapás volt a török szomszédsága. A megye déli és nyugati része már a negyvenes évekből kezdve a portyázó hordák hatókörébe került. A Körös—Marosköz török kézre jutása után megkezdődött a határmenti községek hódoltatása. 1554-ben az összes porták 40.14%-a, 1566-ban pedig 57.10%-a adózott a töröknek.² Gyula és Bél elestével (1566) teljesen szabaddá lett az út a megye belsejébe; Várad már nem nyújtott védelmet az előtte fekvő vidéknek.³ Legtöbbet a déli részek szenvedtek, de az északi területek lakossága sem élhetett többé nyugodtan. Például 1583-ban a martalócok hét felégetett érmelléki községből 440 embert hurcoltak rabságba. 1586-ban egyedül Bélfenyérről „ötvenöt embert vittének el”, 1590-ben pedig Gyapjúról hajtottak el „negyvenhét férfiat gyermekekkel és asszonyi emberekkel együtt”.⁴ Az állandó veszedelem és bizonytalanság

¹ A megye, mivel a királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség egyaránt igényt tartott reá, az erőviszonyok hirtelen fordulatának megfelelően hol ide, hol oda tartozott. Mindezekre l. Lukinich I.: Erdély területi változásai a török hódítás korában. Bpest, 1918.

² Lukinich i. m. 134. és k. l., ahol a hódolt községek névsora és térképe is megtalálható. V. ö. még Velics—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek. Bpest, 1886. I. 213. és k. l. A különösen az Érmellékre vonatkozó bő névsorokat a kiadás pontatlansága miatt — sajnos — nem közölhettük.

³ Lukinich i. m. 123. l.

⁴ Lukinich i. m. 178. l.

nagy tömegeket mozgatott meg és üzött nyugodtabb vidékek felé, bár a névsorok határozottan tanúsítják, hogy a földjével összeforrott lakosság egy része a „futások” után visszatért. A pusztítások szinte kizárólag csak a magyarlakta síkságot sújtották; a XVI. század végi összeírásokból megismerhető kép tehát a magyarságra nézve sokkal kedvezőtlenebb, mint lett volna akár csak fél századdal korábban.

A középkori lakosság nemzetiségi megoszlásáról — forrásaink természete szerint — nem adhatunk pontos képet. A különböző korú névadatokból megállapíthattuk, hogy bizonyos időpontban milyen volt egy-egy község népi összetétele, a nevekből kiolvasható nyelvi folytonosságból, az egymást követő pillanatfelvételek azonosságából pedig joggal következtethetünk a falu nemzetiségi viszonyaira. A sokszáz település egység nemzetiségi szerkezetéről beszélő számok összegezése, s abból az egész megye népi összetételére való következtetés nem nevezhető indokolatlan általánosításnak, még akkor sem, ha több községről — adatok hiányában, — részletképet nem nyerhetünk. A valóságot ugyanis — legalább a kutatás mai fokán, — nem közelíthetjük meg másképpen.

A Mohács előtti időből ismeretes személynevek 72.44%-a (2913) kétségtelenül magyar, 1.27%-a (51) idegen és 26.29%-a (1057) határozott nyelvi sajtáságokat nem árul el. Az idegen nevek jelentős része a korai szláv néptörödékek emléke, s csak a későbbi időből származóak bizonyítanak a hegyvidéki román-ság mellett. A feltűnően nagyszámú bizonytalanok szinte teljes egészükben a magyarságot illetnék, hiszen ő keveretlenül élt a megye nagyobbik részében.⁵ A családnevek kialakulása előtti kor latin keresztnevei és a különböző megfontolások alapján semlegesnek vettek duzzasztották fel ennyire a csoportot. Ismételten hangsúlyozzuk azonban, hogy mind ezek, mind a sem a magyarból, sem más nyelvből meg nem magyarázható vagy beolvadásra mutató nevek (Tót, Török, Tatár stb.) viselői ilyen magyar tömegben majdnem kivétel nélkül magyaroknak tekinthetők. Az idevetődött idegenre ható nyomasztó magyar fölény még világosabb lesz, ha az alábbi táblázatban vidékenként csoportosítva szemléljük a nemzetiségi megoszlást.

A síkon élő magyarság óriási kohójában menthetetlenül fel kellett olvadnia minden idesodródott idegennek. Ez az asszimilálás a középkorban szakadatlanul tartott, minthogy idegen fajú telepések is állandóan kerültek a megyébe.

Első és kétségtelenül legjelentősebb népkeveredés a megye területén talált lakosság felszívása volt.⁶ Lett légyen az

⁵ A magyarság döntő fölénye mellett bizonyít a földrajzi nevek megoszlása is. Az ismeretes 523 név 88.2%-a (461) magyar, 9.9%-a (52) bizonytalan, s csak 1.9%-a (10) a korai szláv telepesektől hagyományozott idegen.

⁶ V. ö. 26. l.

(bolgár-) szláv, vagy török fajú kazár-kabar, a tatárjárás századára egyaránt elmerült a magyarságban. Ugyanerre az időpontra tehetjük a királyi hatalom által tervszerűen szétszórt⁷ külföldi telepések elmagyarosodásának befejeződését. A Tóti, Oroszi, Csehi nevű községek lakóinak beolvasztása szláv elemeket vitt a bihari magyarságba, sokkal jelentősebb azonban a keleti, török vért hozó besenyő, kún és böszörmény keveredés. Az elmerült néptörödékek közül a besenyők száma lehetett a legnagyobb: a két Besenyő és két Besenyőtelek nevű településen kívül a sok besenyőnek vehető dülönév bizonyágunk erre. A Sárrét-vidék — a kérdés legújabb összefoglalója szerint, — Magyarország egyik jelentős besenyő szállásterülete volt.⁸ A XIII. század közepén betelepített félnomád kúnok egyes töredékei ide is elvetődtek, s az Árpád-kor alkonyának zavaraiiban kegyetlen pusztításaikkal tették emlékezetessé nevüket.⁹ Jelenlétükről csak ilyen esetekkel kapcsolatban maradtak adatok, de a jobbágyság körében rendkívül gyakori Kún név bizonyítja, hogy közülök sokan itt találtak végleges szállást. A kúnlakta területtel való későbbi összeköttetés emlékének a Kiskun, Nagykún jobbágyneveket vehetjük.¹⁰ A németi, szalacsi, tamáshidai német, valamint a köte-, mező-, vizesgyáni és olaszi vallon népszigetek¹¹ beolvadása már a tatárjárás előtt megindult, 1241 után pedig megfogyatkozva, utánpótlást sehonnan sem nyerve, hamarosan elmosta őket a környező magyar tenger.

A XIV. század második felében a Balkánon észak felé terjeszkedő török hatalom nyomására hatalmas délszláv tömegek kerekedtek fel, hogy a pogánnyal szemben védelmet nyújtó Magyarországon keressenek menedéket. Először csak a déli határ mentén telepedtek le, később a közeledő török előrenyomulás újabb és újabb hullámokat préselt maga előtt észak felé, melyek a mondott század végén már Bihar megye területére is elkerültek.¹² Maguk a rác despoták irányíthatták balkáni birtokaik hontalanná lett népét szatmári és bihari uradal-

⁷ Mályusz i. m. Századok, 1939. 270. l.

⁸ Györffy Gy.: Besenyők és magyarok. Bpest, 1940. (Különlenyomat a Körösi-Csoma Archivum I. kiegészítő kötetéből.) 493. l. Ugyanitt megtalálható a besenyőkkel kapcsolatba hozható helynévanyag is. 424. és k. l.

⁸ 1285: H. O., VII. 199. l. — 1291: H. okl., I. 124. l. — 1342: Anjou, IV. 226. l.

¹⁰ A kúnok kirajzására, magyarokkal való keveredésére v. ö. Mályusz i. m. Századok, 1939., 419. l. — L. az Adattárban Köleséernél 1588. a. Kiskunt.

¹¹ L. az Adattárban.

¹² A délszláv- bevándorlás a XV. század közepén Csanád megyében is jelentős volt. V. ö. Borovszky S.: Csanád vármegye története 1715-ig. Bpest, 1896. I. 130. és k. l.

maikra,¹³ de más nagy urak is ültettek földjükre a menekültekből. Nagyon valószínű, hogy pl. Tótalmás, és a gyepesmenti Tótfalu szlávjait a déli végvidék védelmében szerepet játszó, Temes megyében is birtokos Csákyak hozták ide. A délszláv beszivárgás az alföldi magyar néptömbbe mindaddig tartott, míg csak ki nem vezett a balkáni keresztyénségből a magyar hatalom megdönthetlenségébe vetett hit. A bevándorlás mértékül nem csupán az önálló települések számát kell tekintelnünk,¹⁴ hanem a XV. században kimutathatóan fokozatosan szaporodó Horvát, Rác, Tót nevű jobbágyokat is.¹⁵ A jövevények hamarosan beolvadtak a magyarságba, csak a Lakságra kerülteket nyelték el később a románok.

A bihari magyarság a XV. század óta került nagyobb mértékben érintkezésbe a románokkal. A hegyvidéki pásztorok már akkor is szívesen keresték fel telenként nyájaikkal a rét-ségi legelőket.¹⁶ Minthogy a színmagyar községekben feltűnő Oláh és idegengyanús nevű jobbágyok a XVI. században szinte kizárólag a malac- és báránydézsmajegyzékekben fordulnak elő, feltehetjük, hogy a románság nyugatra sodródása a vándorpásztorokká válással kapcsolatos.¹⁷ A magyar pásztorok hegyvidéki makkoltatása a síksági erdők bősége miatt ekkor még nem lehetett olyan nagymérvű, mint az újkorban. Kétségtelen, hogy meg volt a lehetősége a magyar pásztorok elrománosodásának is. Ismét a névsorok a bizonyosságaink, hogy ez teljesen jelentéktelen lehetett: igen ritka a román vidéken az Ungur nevű jobbágy.¹⁸

A románság nagy tömege a hegyekben zárt települési területen élt, s tagjait nemzetiségük elvesztésének veszélye mindaddig nem fenyegette, míg ebből a környezetből ki nem mozdultak. Az eredeti életkeretből való kiemelkedés és a magasabb színvonalat jelentő nemességbe jutás vágya szakította el a románságtól legértékesebb egyedeit, a harcias vajdákat és kenézeket. A megyénk románságának nagy részét hatalmukban

¹³ A despoták birtoklására l. Pesty F.: Brankovics György rácza despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácza despota cím. (Ért. a tört. tud. köréből, VI. Budapest, 1877.) — Embereik egy részét magukkal hozták, mert pl. szatmári uradalmukban azokat tették meg offiálisoknak, várnagyoknak. (1451: Dl. 37614. Maksai Ferenc szíves közlése.)

¹⁴ A délszláv bevándorlással kapcsolatba hozható településekre l. a 45., 70., 78., 83. l. és az Adattárban Almást (Tót-), Sárffőt, Szentkozmadamjánt, Szentpéterszeget, Kügyöt.

¹⁵ A Tót nevűek fokozatos szaporodására l. a 76. l. közölt névsorokat.

¹⁶ L. a 13. l. 48. jegyzetet.

¹⁷ Az Ecsedi-lápra lejáró hegyipásztorokról közöl adatokat Morvay P.: Az Ecsedi-láp vidékének egykori állattartása és pásztorélete. (Ethnogr., 1940. 140. és k. l.) Szücs S. (A Nagysárrét régi disznótartása. Debreceni Szemle, 1940. 150. l.) szerint a sárréti kanászoknak az ólakhoz a faanyagot a románok úsztatták le a Berettyón.

¹⁸ V. ö. Mályusz i. m. Magyar Művelődéstörténet, II. 112. l.

tartó váradi püspökök bőkezűen osztogatták a bandériumban katonáskodó vajdáknak a birtokokat és a predialis nemesiséget.¹⁹ Az ilyen adománybirtokon a jövedelem egy része, főként a tized, továbbra is a püspökséget illetve és a váradi egyháznak a faluhoz való joga kifejezetten fennmaradt.²⁰ A vajdák birtokaikkal nemesek módjára rendelkeztek, egykori népeik jobbágyaikká lettek, de a földesúri hatalom alól — a királlyal való közvetlen kapcsolat hiányában, — nem tudtak kiszabadulni.²¹ Az emelkedés szokásos útja ugyanis az volt, hogy az illető személyes vitézségével vagy más úton felhívta magára az uralkodó figyelmét, adománybirtokot kapott s ezáltal végleg az országos nemesek közé került.²² Biharban azonban majdnem kizárólag csak püspöki falvakat találunk a vajdák kezén, noha vannak jelek, hogy szolgáltatással nem terhelt, házasság stb. útján szerzett birtokaik is voltak.²³ Bár függő

¹⁹ A gyepesi vajdák „more et adinstar ceterorum nostrorum wayvodarum et predialium seu nobilium... ecclesiae nostrae Waradiensis” kapnak birtokot. (1411: Bunyitay: Oláhok, 16. l.) — A püspöki bandériumban szolgáló remetei vajdák közül többen elesetek a várnai csatában. (1445: Teleki, E. XVI. F. I. No. 2.) V. ö. Bunyitay, 11. 307. l.

²⁰ A keresztyénfalvi, toplicai, bonafalvi vajdák falvaikat „cum omnibus suis obventionibus et utilitatibus” kapják meg, de „saluis iuribus et proventibus earundem villarum nobis et ecclesie nostre ac nostris successoribus pro nobis plene per omnia reservatis” és „ecclesie et successoribus nostris ratione woyvodatus et officiolatus villarum praedictarum servire debitis servitiis perpetuis temporibus teneantur” (1374: Bunyitay: Oláhok, 7. l.) — A gyepesi vajdák Illyefalvát „cum omnibus eiusdem ... utilitatibus, pertinentiis et proventibus, demtis duntaxat decimis, quas pro nobis et ecclesie nostre reservamus” kapják meg. (1411: Bunyitay: Oláhok, 16. l.) Ugyanígy szól a karándi és kocsubai vajdák adománylevele is. (1445: Múz. törzs. 23. — 1493: Múz. törzs. 29. — 1493: Dl. 20352.) — V. ö. G. Müller: Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande. (Beiträge zur Verfassungs u. Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Ungarn. I.) Hermannstadt, 1912. és G. Müller: Die mittelalterlichen Verfassungs- und Rechtseinrichtungen der Rumänen des ehemaligen Ungarn. (Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1938.)

²¹ 1487., 1511., 1544., 1591: Bölöni. — Az előkelő remetei vajdák „sub eisdem conditionibus et servitiis, quibus aliae possessiones similium wayvodarum in pertinentiis Belenyés et aliarum possessionum episcopalium ubicunque habitarum, servantur”. A püspök György vajdát bebörtönzi. (1577: Teleki, E. XVI. F. I. 2., 15.) — örvényesi György vajda végrendeletéből: „az tutorok az en iozagomrol es wajdasagomrol zolghallianak mikor Urunk eo Naghsaga keevania, mygh az Isten az en giermekemet felnewely ...” (1591: Bölöni. — 1556: Teleki, E. XVI. F. I. 10., 21., 24.) — Az általunk ismert püspöki vajdák közül egyedül csak a Venterieknek sikerült már a középkorban az országos nemesek közé felemelkedni. (1449., 1466, 1510., 1525: Bölöni.)

²² L. pl a Kendeffy család történetét. V. ö. Mályusz i. m. Századok. 1939. 413. l.

²³ Így pl. a remetei vajdáknak a Báródságon (1589: Teleki, E. XVI. F. I. 24.), vagy a kisnemes Csegődi familiába beházasodott Örvényesi István vajdának Csegődön egy, Alsógyőrösön hat, Nagyhomorogon három portája volt. (1552: Dica:)

viszonyuk a szekularizáció után a fejedelem-földesúrral szemben is fennmaradt, mégis — amint a kevés adatból látszik, — az országos nemesek maguk közül valóknak érezték őket.²⁴ Úgy véljük, hogy a nagyszámú, hasonló színvonalon élő kismanesség állásfoglalása volt a döntő. Ez a réteg a vajdacsaládokkal való keveredésével meggyorsította a különben is török (kún) fajú vezetők elmagyarosodását.²⁵ Az országos nemesség és a püspöki predialisták közti különbség végleg a nagy tömegeket nemesítő erdélyi fejedelemség idejéig tűnt el.²⁶

Az önkéntes asszimilációnak a nemesség megszerzése mellett igen fontos állomása volt a katolizálás. Ezzel ledült a magyar és román között fennálló legnagyobb érzelmi és világnézeti akadály. A katolikus hit felvétele egyértelmű volt a magyarrá válással. Például 1420 előtt Belényes környékén annyian tértek át, hogy új templomot kellett számukra építeni.²⁷ A XVI. századi névsorokban a beolvadásnak már nyoma sem látszik, ismét színmagyar a város, mint amilyen korábban volt. Ezt figyelhetjük meg az egyes vajdacsaládoknál is. A remetei vajdák a XIV. század végén áttértek,²⁸ két évszázad múlva családi ügyekben a magyar nyelvet használják,²⁹ sőt reformátusok lesznek s hitükért készek üldöztetést szenvedni.³⁰ Különben a kálvinizmus a Rézalján népünkkel keveredve élő román tömegeket is közelebb hozta a magyarsághoz.³¹

Az előző fejezetekben láttuk, hogy a betelepülő románység Belényes vidékét kivéve az alacsonyabb régiókban mindennütt talált magyar lakosságot. Tehát nem tisztán kulturális hatások és az uradalmak magyar szervezete következtében alakult a vlach települések neve a magyarnak megfelelően. Különösen a Rézalján, a Hollódi és Topa patak mentén lehetett népi alapja a magyar névadásnak. Így magyarázható meg, hogy csupán a magasabb hegyekben és a magyarokkal alig érintkező belényesi hegységben divatozott a román, illetve a szláv helynévadás — pedig ezek az uradalmak is magyar offíciálisok,

²⁴ Örvényesi István vajda ügyében több nemes jár közbe. (1487: Bölöni.) János karáncsi vajda pereiben csupa kismanes vállalja a meghatalmazott szerepét. (1525: Bölöni.) A vajdák egymás közti ügyekben a homo regiusok kismanesek. (1449: Bölöni.)

²⁵ Mályusz i. m. Századok, 1939. 411. l.

²⁶ Az egykori püspöki predialisták tömeges nemesítésének érdekes emlékei a bihari, csatári, püspöki, váradi armálisták leveleinek 1655-i felülvizsgálásáról felvett jegyzőkönyvek. (Gyulafehérvári lvt. Ctus Bihar. F. 2. No. 1., 24. F. 3. No. 33.)

²⁷ 1421: Lukcsics, I. R. 366.

²⁸ 1423: Lukcsics, I. R. 635.

²⁸ 1570: Teleki, E. XVI. F. I. 13., 14. — 1591: Bölöni.

³⁰ Zaberminus Mátyás váradi püspök „Georgj vajdát az hysteirt meg is fogatta vala... a falut ugy foglalta el tewleok az hytt dolgaerth... (1577: Teleki, E. XVI. F. I. 15.)

³¹ V. ö. 138. l.

várnagyok alatt állottak. Az előremerészkedett magyar szórványok elrománosodása után a helynévadásnak ez a módja, mint kulturális jelenség egészen az újkor derekáig tovább élt, mutatva, hogy a magyar kultúrtalaj egyik jellemző jegye elterjedésének határa legtöbb helyen egybeesett a lakott terület szélével.

A fenti jelenségek mind a magyarság óriási számbeli fölényéből következtek. Az alábbi táblázat XVI. századi anyagát a dica- és dézsmajegyzékből, valamint a belényesi uradalom összeírásából merítettük.³² Az összegezés szerint — bár a magyarság a legtöbb vidéken megnőtt, — a középkorival szemben az idegenek arányszáma 1.27%-ról 15.72%-ra emelkedett. Ennek egyik oka a hegyvidéki lakosság megszorodása, de még inkább az, hogy a románság zömét magábafooglaló belényesi dominium 1600. évi összeírása a lakosság számát teljesen megőrizte, holott ugyanakkor igen sok népes, színmagyar településről semmi névadatunk sincs. Magától értetődik, hogy a hegyvidékhez hasonló, hiánytalan összeírás fennmaradása esetén az idegenek aránya az említettnél jóval alábbra szállna. Az „idegenek majdnem mind románok és szláv nevű vlachok.

	Középkori nevek:			XVI. századi nevek:		
	M.	I.	B.	M.	I.	B.
Érmellék—Középnýr—						
Cserhát — — — — —	69.5%	0.5%	30%	84.2%	0.5%	15.3%
Sárrét—Kiskalota — —	76.3	0.7	23	85.7	—	14.3
Rétköz — — — — —	80.5	0.5	19	86.2	—	13.8
A Nagykeresér kis-						
nemesi falvai —	67	—	33	86	—	14
Erdőhátság — — —	86	—	14	87.7	—	12.3
Mezőségi dombvidék —	72.6	—	27.4	70	9.2	20.8
Rézalja — — — —	66.6	6.9	26.5	69.5	10.2	20.3
A Sebeskörös és Hol-						
lói patak közti						
hegyvidék — — —	50	14	36	53.7	15	31.3
Béli hegyvidék — —	23.1	23.1	53.8	47.5	26.5	26
A Feketekörös-völgy						
és a belényesi hegy-						
vidék — — — —				15.8	56.1	28.1
	72.44	1.27	26.29	64.28	15.72	20

Az összeírások töredékessége következtében a megye egész lakossága számszerűleg nem határozható meg.³³ Nem alkalma-

³² 1552—99: Dica. — 1568—99: Dec. — 1600: U. C. 17/6.

³³ Ismerünk ugyan a belényesvidéki fejedelmi jobbágyokról egy számszerű kimutatást, de mivel nem tudjuk, hogy a családfők vagy jobbágyfők vannak benne feltüntetve, nem használhattuk fel. (1595: N. R. A. 1033/21., 22.)

sak erre a *dicalis conscriptio* sem, mert bár a megye egész területére vonatkoznak, csak a telkes jobbágyok portáit tartalmazzák, s nem szólnak a nagyszámú zsellérségről, szolganépségről. Természetesen még kevésbé tájékoztatnak a társadalmi skála legalsó fokán álló, bizonyára elég jelentékeny réteg számáról, melynek arra sem volt jogcíme, hogy a *dica*jegyzék adó alól kivett kategóriába kerüljön.³⁴ Ezt csak a dézsmafizetés (keresztyénpénz, sarlópénz) terhelte. A porta különben is adóegység volt, s mivel már ebben az időben általában több család élt egy telken, a *dica*jegyzékek a megye össznépségének meghatározására nem alkalmasak.³⁵ Felhasználhatjuk azonban őket a népsűrűség megállapításához, mely végül mégis biztos alappal szolgálhat a magyar és román lakosság becsléséhez.³⁶

1552-ben az első subsidiumot szedő adórovók összesen 11.881 portát találtak a megyében.³⁷ Ebből 10.237 a magyar 1644 pedig a román települési területre esett. Bizonyosra vehetjük, hogy az egyidőben szétküldött *dicatorok* egységes utasítás alapján jártak el s azon a vidéken, ahol tízezer portát írtak össze, valóban tízszer több jobbágyfő élt, mint ahol csak ezret jegyeztek fel. A fenti számokat százalékban fejezve ki, azt találjuk, hogy a porták 86%-a a magyarlakta vidékekre esett s a megyének majdnem felét kitevő hegyekre, ahol a románok éltek, csak 14% jutott. Ebben az arányban a hegy- és síkvidék népsűrűsége közti nagy különbség nyer ismét kifejezést, melynek okai a korábbi megtelepülés és a félnomád pásztorkodásnál nagyobb szaporulatot biztosító helyhezkött életmód voltak.³⁸ A terméketlen hegyekben még egyidőben történt település esetén sem élhetett meg annyi ember, mint a földművelésre és pásztorkodásra egyaránt kiválóan alkalmas síkságon és folyóvölgyekben. A román települési területhez tartozó községek határa 740.288 katasztrális hold (4260 km.²), a magyarlakta falvaké pedig 1,103.318 katasztrális hold (6349 km.²) volt.³⁹ A megye egész területének 59%-át kitevő magyar néptalajon állott tehát a porták 86%-a, a 41%-át jelentő román települési területen pedig csak 14%-a: vagyis az előbbinél egy négyzetkilométerre 1,6, az utóbbinál 0,4 porta esett. A magyar terület átlagos

³⁴ V. 8. Szabó: Ugocsa 143. l.

³⁵ Juhász L.: A porta története. (Századok 1936. évi Pótfüzete).

³⁶ A módszert először Mályusz Elemér alkalmazta többször idézett munkájában. Magyar Művelődéstörténet, II. 117. l.

³⁷ 1552: *Dica*. — A megye portáinak a számát 1523-ból ismerjük, de nem tudva, hogy mennyi esik a hegyvidékre és mennyi a síkságra, nem használhatjuk fel. (Kovachich M.: *Supplementum ad vestigia comitiorum*. Budae, 1800. II. 516. l.)

³⁸ Mályusz i. m. Magyar Művelődéstörténet, II. 112. l.

³⁹ A XVI. század végén magyar, illetve románlakta községek határának megállapításához az 1910. évi népszámlálás adatait használtuk. (Magyar Statisztikai Közlemények 42. kötet. Bpest, 1912.) A magyar területet még növelné a Hajdú megyéhez csatolt községek határa.

népsűrűsége így négyszer nagyobb volt a románénál. A valószínűségben azonban még kedvezőbb volt az arány. Tekintetbe kell ugyanis vennünk, hogy a félszázat meghaladó kisnemes falvak népessége vagy egyáltalában nem, vagy pedig községenként 1—2 portával van a jegyzékben képviselve. Lakóik ugyanis legnagyobbbrészt szegény nemesek, akik maguk adót nem fizettek, jobbágyaik pedig csupán a gazdagabbaknak voltak. A többség maga művelte földjét, s legfeljebb zsellérei lehettek, akiket csak a dézsma terhelt. A dica- és dézsmajegyzékek összetevéséből világosan látszik, hogy ezekben a községekben a nemesek mellett a dézsmával tartozók éltek legnagyobb számban, s éppen a dica alá eső telkes jobbágyréteg volt a legjelentéktelenebb. A kisnemesség és a szintén színmagyar birtokosság hozzászámítása esetén az előbbi sűrűségi arányszám kétségtelenül tovább emelkedne a magyarság javára.

Az ország más részén végzett kutatásokból tudjuk, hogy a jobbágyság ebben az időben milyen rétegekre oszlott.⁴⁰ Forrásunk, az 1552. évi dicajegyzék, — sajnos, — nem alkalmas a jobbágyság szociális szerkezetének megrajzolására, mivel a községeken belől birtokosonként összegezve adja a porták számát, s így nem tudjuk, hány volt közülök negyed-, fél- vagy egésztelkes. Az említett alacsonyabb rétegekről nem is szólva, még a zsellérség számát sem tudjuk megállapítani. Az összeírás egyedül az adózás alól kivett szegényeket, szabadosokat, bírókat stb. sorolja fel, akik az összes porták 6%-át (760) lakták. Az egykorú ugocsai állapotokkal szemben itt látszólag nagyon kedvező volt a helyzet, de nem tudjuk, hogy pl. a következő évben a török dúlás következtében nem haladta-e meg Biharban is az adófizetés alól felmentett szegények stb. száma a fizetőkét.⁴¹ A század végére a falvak legnagyobb részét már többször felégette a török.

Fentebb megismertük azokat a kereteket, melyeken belől az egyes falvak kialakultak, s melyek között a jobbágy-nemzedékek századokon át élték életüket. A Mohács utáni évtizedek itt is átmenetet jelentenek az új birtokmegosztás felé. Egyes családok kihalásával megkezdődött a közösmultú falucsoportok szétmálása. Így porladt szét, talán legelsőnek az Álmosdi Csirék és Pocsajiak uradalma. A magvaszakadt vagy a párt-harcokban letört familiák vagyonán új, sokszor a megyében korábban ismeretlen családok osztoztak.⁴² Máskor viszont a belviszályok hullámai a jól helyezkedő szegényebb nemeseket segítették fel a közép-, vagy nagybirtokosok közé. Így vetette fel a sors a dominiumok urainak sorába a kisnemes Begécsi és

⁴⁰ Szabó: Ugocsa 139. és k. l.

⁴¹ Szabó: Ugocsa 138. és k. l., 150. és k. l.

⁴² Bocskay, Forgach, Pető, Török, Varkocs, Korlatovics, Perusics, Téli, Vécsei stb.

Sarkadi Ferencet s emelte ki szegény rokonai közül Csífi Ferencet és Vémeri Benedeket. A régi családok birtokállománya felaprózódott, s pl. a Czibakok a közép-, az Újhelyiek pedig a kisbirtokosok közé kerültek, de a Hontpázmány nemzetséget még mindig képviselték a Panaszai Pázmányok a nagybirtokosok között. A lecsúszottak helyére új familiák jöttek, a középkori birtokmegoszlás azonban még nem borult fel. A porták jelentős részét még mindig ugyanazon családok tartották a kezükben, melyek századok óta itt éltek. A nagy változás az egyházi vagyon szekularizációjával következett be. Az összes, porták 43.3%-a szabadult fel ezáltal. Az óriási terület a fiscus tulajdonába kerülve részben lassan átvándorolt új adományosok kezébe, akik, mivel a központi hatalom ekkor már Erdélyben székel, főként a Királyhágón túlról kerültek ide.⁴³ A század utolsó negyedében egymás után haltak ki a régi nagybirtokos, familiák, mint a Bajomiak, Ártándiak, Telegdiek stb. Helyükbe teljesen új földesúri réteg lépett, melynek már alig volt kapcsolata a középkori elittel. Úgy látszik, hogy tagjai főként a fejedelmi hatalmat jobban kiszolgáló szegényebb nemesek közül kerültek ki.

Az alábbi táblázatban összesítettük a középkori birtokmegoszlást még elég hűen tükröző 1552. évi adóösszeírás adatait.⁴⁴ Az összes porták 42.3%-a (4998) egyháziak, majdnem teljesen (4702) a váradi püspökség és káptalan kezén volt.⁴⁵ A nagybirtokos réteget alkotó 15 család a jobbágyság 40.2%-át (4787 porta) mondhatta magáénak. A húsz családot kitevő középbirtokosság tulajdonában az adózók 4.5%-a (539 porta) volt. A fennmaradó 1557 portán (13%) a körülbelül 222 familiányi kisbirtokosság osztozott.⁴⁶ A megye nemesi társadalmának szociális tagozódásáról rajzolt képet az igen népes, jobbágytalan kisenemesség teszi teljessé.

⁴³ L. a gyulafehérvári és kolozsmonostori ltár Ctus Bihar csomóit. A legnagyobb birtokos a XVII. században a fejedelmi fiscus maradt. Lukinich i. m. 344. l.

⁴⁴ A számok, amelyek alapján az osztályozás történt, természetesen csak az összeírás időpontjára jellemzőek. Újabb osztozás vagy birtokadomány esetében könnyen kerülhetett egy-egy család más kategóriába. V. ö. Szabó: Ugocsa 135. l. jegyzet.

⁴⁵ Nagybirtokosoknak vettük az 50 portánál többel rendelkezőket, a 15—50 portásokat középbirtokosoknak, az ezek alatt lévő réteget pedig kisbirtokosoknak. Utánuk következtek a jobbágytalan kisenemesek. A határvonal különösen a kis- és középbirtokosok között elmosódik, hiszen a 10—15 portás nemes éppenúgy középbirtokosnak volna számítható, mint akinek 16 portája volt. Az egyes rétegeket azonban valahol el kellett választani s így látszott a legjobbnak. Szabó kategóriáira v. ö. Ugocsa 135. l. jegyzet.

⁴⁶ V. ö. Lukinich i. m. 143. és k. l.

<i>Nagybirtokosok:</i>	<i>Porta:</i>	<i>Középbirtokosok:</i>	<i>Porta:</i>
Váradai püspökség — —	3269	özv. Bornemissza Miklósné	22½
Váradai székeskáptalan —	1433	Büdi Mihály — — —	35½
Egyéb egyháziak — —	296	Csifi Ferenc — — —	19½
Ártándi cs. — — —	140½	Czibak cs. — — — —	28½
Bajomi cs. — — —	376	Dobó cs. — — — —	16
Báthory cs. — — —	102	Félegyházi cs. — — —	31
Begécsi Ferenc — — —	62	Illyei cs. — — — —	21½
Bocskay György — —	74	Kereki cs. — — — —	23½
Csáky cs. — — — —	641	Korlátovics Péter — —	25
Dersi cs. — — — —	58	Nadányi cs. — — —	26½
Drágffy cs. — — —	223	Olaszi cs. — — — —	19
Esztári cs. — — —	78½	Perusics Gáspár — —	40
Forgach cs. — — —	124	Pércsi cs. — — — —	41
Izsákai (Zsákai) cs. —	76	Sárándi cs. — — —	26
Pázmány cs. — — —	82	Selindi cs. — — — —	32½
Pető Benedek — — —	137	Solymosi cs. — — —	31½
Sarkadi Ferenc — —	110½	Téti cs. — — — —	15
Szepesi cs. — — —	333	Váncsodi cs. — — —	28
özv. Székely Péterné —	57½	Vémeri Benedek — —	30½
Telegdi cs. — — —	413	Vécsei cs. — — — —	26½
Toldi cs. — — — —	202		<hr/> 539½
Tordai — — — —	50½		
Török János (enyingi) —	1218		
Varkocs Tamás — —	108		
Zólyomi cs. — — —	123		
	<hr/> 9785½		

A síkság magyar népe a XVI. század utolsó évtizedével létének legkeservesebb időszakába lépett. Falvait török, német, rác egyaránt pusztította, földönfutóvá lett fia szétszóródtak vagy a hajdúk meddő életét voltak kénytelenek élni. Fajtánk életerejének hirdetője, hogy a pusztító viharok közti rövid szélcsendes időben újra s újra visszatért ősei földjére, s igyekezett azt fiainak biztosítani. A XVII. században a magyar jobbágy-ság soraiban tátongó rések betömésére hozott román és rác telepesek az első pusztítás után visszahúzódtak a hegyekbe: a síkság községei a századfordulón még mindig magyarok, — vagy puszták. Csak a Rákóczi-szabadságharc után idezúdított idegen tömegek nyomták be nyugat felé a magyar néphatárt.